

Csíksomlyói ősnymtatványok konzerválása és azonosítása

Benedek Éva – Muckenhaupt Erzsébet

A csíksomlyói kolostor könyvtára, amelynek története a 15. századra vezethető vissza, Erdély egyik legértékesebb és leggazdagabb középkori egyházi gyűjteménye. A könyvtár nem állománya nagyságát tekintve vagy korai alapítása révén érdemel figyelmet, – hiszen kötetekinek számával elmarad a nevesebb erdélyi könyvtáraink mögött. Különleges művelődéstörténeti értéke abból adódik, hogy míg a legtöbb középkori alapítású könyvtárunk régi állománya az évszázadok során erősen megcsappant, szétesett vagy megsemmisült, addig a csíksomlyói könyvtár, saját régi állományán kívül több megszűnt magyarországi és erdélyi rendház (domonkos, ferences, karthauzi, pálos) középkori eredetű kötetét is megszerezte, és megőrizte. A könyvtár anyagának segítségével tehát a korábbi idők erdélyi könyvkultúrájába is betekintést nyerhetünk. Ugyanakkor ez az egyetlen középkori erdélyi katolikus egyházi könyvtár, amely túlélte a reformáció korát. Értékét növeli az a tény is, hogy ez az ősi könyvesház, a 17. században létesített mikházival és szárhegyivel együtt, a protestáns fejedelemség idején valóságos menedékhelye lett mind az erdélyi, mind pedig a moldvai katolikusok könyvörökségének. Az a tény pedig, hogy a somlyói könyvtárba több székelyföldi világi és egyházi személy könyvei is beleolvadtak, a székelyföldi értelmiség 16–18. századi műveltségi szintjének az érzékeltetésére is módot nyújt a történetkutatás számára. Ez a középkori eredetű könyvtár a Székelyföld és még pontosabban Csíkszék könyvkultúrájának, művelődéstörténetének a legrégebb és legsajátosabb könyvtári műemléke. Az állomány összetétele azt tükrözi, hogy a csíksomlyói könyvtárat gyakorlati céllal hozták létre, és hogy elsősorban a lelkipásztori munka szempontjai szerint rendezték annak idején. Az összegyűjtött könyvek a katolikus székelység és a moldvai csángó-magyarok között szolgáló csíksomlyói ferenceseket segítették missziós tevékenységükben.¹

A csíksomlyói könyvtár története szorosan összefügg az erdélyi ferences kusztódiá, majd a Szent Istvánról elnevezett Rendtartomány viszontagságos történetével. Miután viszonylag épségben átvészelte a reformációt, a 17. századi csíki tatárdúlásokat (1661, 1694), vagy más támadásokat (Székely Mózes, Thököly Imre idején, az első és a második világháborút), a 20. században, a Ferenc-rend feloszlása

után (1951), a gyűjtemény egy ideig Csíksomlyón maradt, míg végül, 1961 nyarán, a Csíkszeredai Múzeum Kossuth utcai épületébe szállították át. 1970-től a Csíki Székely Múzeum középkori épülete, a Mikó-vár az otthona.

A hatvanas években nem került minden könyv a múzeum birtokába. Már az ötvenes években az állomány kutatóinak feltűnt, hogy a szakirodalomban vagy az egykori leltárok alapján is számon tartott ősnymtatványok nagyobb része, a legértékesebb kéziratok (a 15–16. századi kódexek, a Kájoni-kéziratok, az iskoladramák) hiányoznak. Sokáig azt hitték, hogy ezek a második világháborúban elvesztek, ill. hogy a zalaegerszegi pályaudvaron, a híres erdélyi műkincsszállítmánnyal együtt bombatalálat érte őket.² Az 1940-es években a Baráth Béla által felállított ősnymtatvány-gyűjteményből³ mindössze hét ősnymtatvány került az új őrzési helyre.

A könyvtár elveszettnek vélt „kincsei” 1980-ban és 1985-ben kerültek elő, amikor az állomány kutatója előtt megnyílt a titok: Csíksomlyón, a Mária-szobor alatt és a refektórium egyik elfalazott ablakmélyedésében, megtalálták a ferencesek által az 1944–1948 között elrejtett könyveket. Az 1980-as lelet, amelynek darabjai aránylag jó állapotban maradtak meg, nem tartalmaz ősnymtatványt.⁴

1985. április 11-én, Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész-muzeológus kezdeményezésével, valamint János Pál nyugalmazott múzeumigazgató és P. Márk József ferences atya közreműködésével 123 régi könyvet bontottak ki a csíksomlyói ferences kolostor refektóriuma falából.⁵

Az előkerült könyveken a falból és a földből szivárgó nedvesség erős biológiai és vegyi károsodást idézett elő. Abban az időben a Csíki Székely Múzeumban nem volt konzerváló- és restauráló műhely, sem könyvrestaurátor. Ezért a könyveket Bukarestbe szállították, nagyrészüket gondosan restaurálták, csaknem 30-at pedig menthetet-

¹ Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei. Csíksomlyói könyvlelet 1980–1985. Budapest-Kolozsvár, 1999. (A továbbiakban Muckenhaupt). Muckenhaupt Erzsébet: Régikönyvgyűjtemény. In: A Csíki Székely Múzeum gyűjteményei. Csíki Székely Múzeum. Csíkszereda, 2004. 27–29, 32–33.

² Vincze Gábor: A Székely Nemzeti Múzeum anyagának részleges elszállítása és pusztulása 1944–45-ben. In: Acta-1995. A Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Sepsiszentgyörgy, 1996. 229–246.

³ Baráth Béla: Ősnymtatványok Csíksomlyón. (A továbbiakban Baráth). In: Erdélyi Tudósító. 20 (1941) 4. sz. 54–56. és 6. sz. 88

⁴ A feldolgozás során megállapítottuk, hogy a könyvlelet 50 kéziratot és 12 nyomtatványt tartalmaz, köztük az elveszettnek vélt 15–16. századi pergamenkódexek, a Kájoni-kéziratok egy része és a híres 18. századi somlyói iskoladramák. (Muckenhaupt 19–26, 94–129.)

⁵ Muckenhaupt Erzsébet: Egy könyvtár viszontagságai századunk második felében. In: A Hét. Bukarest, 1990. május 24., 21. sz., 3–4. Fodor Sándor: A csíksomlyói ferences-könyvtár kincseiről. Csíkszereda, 1991. 1–15. (=Útravaló 6.)

1. kép.
A "menthetetlenek"
nyilvánított
ősnyomtatványok.

2. kép. Tönkrement ősnyomtatvány. T 83. (Angelus de Clavasio: Summa angelica. Nürnberg, Anton Koberger, 1498.)

4. kép. Penészminták: Penicillium.

3. kép. Penészes ősnyomtatvány. T 73. (Johannes Herolt: Sermoes Discipuli de tempore et de sanctis. Basel, Johann Amerbach, 1482.)

5. kép. Penészminták: Torulopsis.

lennek (helyrehozhatatlannak) nyilvánítottak. A restaurált és restaurálatlan könyvanyag visszakerült a Csíki Székely Múzeumba, amely a csíksomlyói hagyaték jelenlegi gondos őrzője. 1999-ig Muckenhaupt Erzsébet a feltárt állomány feldolgozása során 84 ősnymtatványt, tíz 16. és nyolc 17. századi nyomtatványt, valamint kilenc kéziratot (köztük Kájoni-kéziratokat) azonosított.⁶

A továbbiakban, a dolgozatban a nagyon tönkrement könyvek, azaz a „menthetetlenek” konzerválási és azonosítási problémáiról, valamint kutatási eredményeiről számolunk be.⁷ (1–2 kép).

E könyvek tisztítási, konzerválási műveleteiben kettős cél vezérelt.

Először is, a könyveken végzett többszöri ellenőrzés alkalmával úgy tapasztaltuk, hogy rajtuk, bennük továbbra is élő, aktív penész létezik, még a szakemberek által a tudományos módszerekkel igazolt fertőtlenítési eljárás után is.⁸ (3. kép). Tudjuk, hogy egyes penészfajok, mint pl. a *Penicillium*, amelynek nedvességigénye a legalacsonyabb, több évig élhet a könyveken. A másik fontos érvünk az információszerzés és gyarapítás volt a csíksomlyói ferences könyvtár ősnymtatvány állományának monografikus kiadása céljából.

A könyvek állapotfelmérése

A több mint 40 év alatt a helyiségben nagy nedvességtartalom alakult ki, amely kedvező körülményeket teremtett a mikroorganizmusok – penészgombák, baktériumok – elszaporodásához. Az általában enyhén savas kémhatású papír és bőr inkább a penészgombák fejlődésének kedvez. Ezek a mikroorganizmusok a szerves anyagokat (papír, bőr, fa) enzimeikkel vízzoldhatóvá teszik és lebontják. Bizonyos mikroorganizmusok hidrogénperoxidot is állítanak elő, ami elősegíti a szerves anyagok oxidációs lebomlását.⁹ A lebomlott cellulóz, fehérje stb. biológiai, kémiai, fizikai változásokon megy át. Nedvesség és a jelenlévő kis mennyiségű savak hatására bekövetkezik a polimerek rostos szerkezetének duzzadása, a láncok lebomlása, a savas hidrolízis.¹⁰

Mindezek a változások a nem megfelelő környezet következtében, annak ellenére is megtörténtek, hogy az

ősnymtatványok lapjai, a korhoz hűen, jó minőségű mértett papírból készültek, melynek rostanyaga rongy, azaz használt textil volt.

A tisztítási, konzerválási műveletek előtt a könyvek penészesek, piszkosak, hiányosak és mállottak voltak. Többnek a lapjai tömbbé tapadtak, mint a földből előkerült régészeti daraboké. Esetünkben az összetapadt, megkeményedett állapot a nedvesség utáni kiszáradásnak, a penészek, a kiázott enyvező anyagnak, stb. volt az eredménye.

A bőr tömöttebb, vastagabb szerkezetű, mint a papír, de a nyirkos bőrön növekedő és szaporodó mikroorganizmusok anyagcsere-termékeikkel elszínezik a tárgy felületét, enzimeik segítségével pedig lebontják a bőrt alkotó fehérjét, a kollagént.¹¹ A bőr károsodása, ugyanúgy, mint a papíré, nagyban függ a földben, jelen esetben a falban eltöltött időtől és az itt kialakult környezeti hatásoktól. A bőr optimálisan 10–12% víztartalom mellett elegendően rugalmas. A porózus anyagú bőr a levegő nedvességtartalmával egyensúlyba igyekszik kerülni. A falban, a nedves, nyirkos környezetben a penészes bőr kollagén rostjai megduzzadtak, de az azóta eltelt idő alatt, elvesztették többletnedvességüket és a szerkezeti víz egy részét is. Mindezeket abból következtetjük, hogy a bőrkötések kemények, zsugorodottak, hiányosak, piszkosak. Erősebb, zártabb szerkezetének köszönhetően, szerencsére, a bőr nem sérült annyira, mint a papír. Mégis a szép gótikus vagy reneszánsz díszítésű, vaknyomásos vagy aranyozott bőrkötések mintái, vagy netán a rájuk nyomott évszámok alig látszanak.

Fatáblákat valószínűleg már a IV. században használtak a könyvtest védelmére. A könyvkötők az ősnymtatványok bekötésére korábban fatáblának bükkfát, kevésbé tölgyfát használtak. A csíksomlyói könyvek táblái is, nagyjából, bükkfából készültek. A biológiai károsodás, ha nem is oly nagymértékben, de a fatáblákat sem kerülte el.

A penészgombák életműködésükhöz a fából szerves anyagot és vizet használnak fel, elszíneződést okozva a fában levő lignin és a gombák anyagcsere-termékei miatt. A mi könyveink fatábláinak rostjaiba visszafordíthatatlan lilás, barnás szín mosódott be. A legfontosabb alakváltozást kiváltó tényező természetesen a faanyag víztartalmának változása. Száraz állapotban a nedves levegőből vízgőzt vesz fel, nedves állapotban – száraz levegőn – nedvességet ad le. A sejtfalak a víz felvételekor megdagadnak, leadáskor zsugorodnak.¹² A feltárt könyvlelet fatáblái a fent említett hőmérsékletváltozáson estek át, ezért deformálódtak, darabokra törtek, mechanikai szilárdságuk csökkent.

Szintén a könyvek tartozékai a fémveretek (csatok, kapcsolók, csúszógombok, stb.). Ezek védő és díszítő célt szolgálnak a könyv életében. A fém tárgyak anyagának pusztulásához fizikai és kémiai folyamatok vezetnek. A fizikai változások során a tárgy deformálódik, a kémiai

⁶ Muckenhaupt 11–200.

⁷ E témakörben már többször tartottunk előadást különböző konferenciákon (Budapest, Kolozsvár, Székelyudvarhely, Szováta), valamint írott formában bizonyos részeket a Csíki Székely Múzeum évkönyvében megjelentettünk (Benedek Éva – Muckenhaupt Erzsébet: Az 1985. évi „menthetetlenek” nyilvánított csíksomlyói könyvlelet konzerválása és azonosítása. In: Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004. Csíkszereda, 2004. 161–186.)

⁸ 0,85 atmoszféra nyomáson, formaldehiddel, 72 órán át. A fertőtlenítés előtt a következő penészfajokat állapították meg: *Penicillium* spp. *Mucor spumorus*, *Beaveria sporum* és *alba*, *Torula anvoluta*.

⁹ Orosz Katalin: A levéltári dokumentumok károsodása és a megelőzés lehetőségei. In: ISIS. Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely, 2002. 66–73. (=Erdélyi Restaurátor Füzetek. 2. Szerk. Kovács Petronella).

¹⁰ Timárné dr. Balázs Ágnes: Műtárgyak szerves anyagainak felépítése és lebomlása. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1993. 84–103.

¹¹ Kissné Bendefy Márta – Torma László – Bakayné Perjés Judit: Bőrtárgyak tisztítása. In: Műtárgyvédelem. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Török Klára. Budapest, 2002. 144.

¹² Ádám Ágnes: Fa kötéstáblák. Károsodásuk, védelmük és restaurálásuk. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 2002. 10.

változások során pedig maga az alapanyag alakul át (vegyületképződés, korrózió). Mindkét folyamat a környezet hatására megy végbe, a nedvesség különösen nagy szerepet játszik a korróziós folyamatokban.¹³ Konzerválásra szánt könyveinknél e korrózió sokszor nemcsak a fémen, hanem az alatta levő bőrön, vagy fán is nyomot hagyott. Egy-két könyvön találtunk vasból készült vereteket, amelyek még drasztikusabban viselkednek, mint a sárgarézből készült könyvtartozékok. A vas jelenléte ugyanis katalizátorként gyorsítja a bőr lebomlását, amelynek hatására a bőr a hidrolízisre is érzékenyebbé válik.

Anyagvizsgálati módszerek

1. Penészvizsgálat

A vizsgálatokat, kérésünkre, a Csíkszeredai Egészségügyi Hivatal mikrobiológiai laboratóriumában végezték.

A fehér, lila, fekete porszerű penészbevonatból vett mintákhoz Sabouraud glükóz agar táptalajt használtak, szobahőmérsékleten tenyésztve rajta a penészgombákat.

A primokultúra eredménye:

- *Penicillium* spp. gyorsan növő, elterülő, lapos telepek, amelyeknek színe szürkés, kékes, zöldes, szélükön világosabb vagy fehér, felszínük poros, gyakran kokárdszerűek. (4. kép)
- *Torulopsis* spp. ép szélű, zsíros fényű, sárgás színű, domború telepek. Színük a kultúra öregedésével élénkül. A mikroszkópos vizsgálat tojásdad alakú, bimbózó sejteket mutatott. (5. kép)

A gyors konídiumképződés napszakonkénti ingadozása következtében jellegzetes „ecsetpenészek” mutatkoztak. A mikroszkópos vizsgálat jelzi, hogy a konídiumtartók egyenesek, és egyesével vagy csokrosan helyezkednek el.

- Sarjadzó gomba (néhány telep), mely az azonosításhoz szükséges szubkultúrában már nem nőtt ki.

2. A papír savasságának (pH-értékének) mérése

A pH-értéket a 94. számú ósnyomtatványon több helyen mértük. Ez egyike volt azoknak a könyveknek, amelyeket lapjaira szét lehetett szedni.

A meghatározás az Erdélyi Magyar Tudományegyletem Csíkszeredai karán Consort C 833-as multiparametrikus pH-kondukto-méterrel történt.

A készüléket 3 pontban kalibrálták: pH 4, pH 7, pH 10-nél, és újra ellenőrizték pH 7-nél. A kapott érték, amelyet több papír átlagából nyertünk: 7,49. A tűrés határ: $\pm 0,01$ pH.

3. Levézési próbák

Egyes piros és kék színű temperával festett iniciálék esetében az oldódási próbát először desztillált vízzel,

utána 96%-os etilalkohollal végeztük. Az eredmény: nem oldódó. A pergés mechanikai sérülések következménye.

4. A bőrcserzés megállapítása

Égetési teszt: a 0,5g mennyiségű anyag égetése után kevés hamu maradt. Ez növényi cserzésre utal.

5. A bőr pH-értékének meghatározása¹⁴

Vizes kivonatban végzett mérés esetén a szükséges minta mennyisége 0,5–5 g. A mintát, felaprítása után, üveg dugós edénybe tettük, kb. húszszoros mennyiségű 7,0 pH-értékű desztillált vízzel együtt. 4–16 órai állás, összerázás és a víz leöntése után megmértük finom skálás pH-papírral. A kapott érték: 5. Az említett mintát több könyv bőrborításából vettük.

6. A bőrök fajtájának megállapítása

A bőrök barkarajzának összehasonlítását, bőrmintákkal, mikroszkóppal végeztük.

A könyvek kötésbőre borjú és marhabőrnek bizonyult. A meghatározás sokszor nehéz volt a barkázat károsodása miatt.

A könyvlet tisztítási, konzerválási műveletei

Az utóbbi időben ilyen nagy mennyiségű (több mint 30 darab) tönkrement könyv helyreállításának problémája, szerencsére, nem sok restaurátornak adatott. Mielőtt hozzáfogtunk a munkálatokhoz többszörösen meg kellett vizsgálnunk a menthetetlennek nyilvánított anyagot, ezután írott formában és fényképekkel dokumentáltuk, majd elgondolkoztunk a felmerülő tisztítási, konzerválási problémákon. 2003 nyarán lehetőségünk adódott több kiváló budapesti szakembernek is megmutatni, véleményüket kikérni a könyvlelettel kapcsolatban. Köszönettel tartozunk az útbaigazításért, bár a feladat megoldása, természetesen ránk hárult.

A „menthetetlennek” nyilvánított könyvlelet darabjait három csoportba osztottuk:

- a legjobb állapotú, ugyan hiányos, de lapjaikra szét-szedhető könyvtestek.
- a közepes állapotú, talán több helyen szétnyitható könyvtestek.
- a tömbbé összetapadt, szétnyithatatlan, megkeményedett ósnyomtatványok.

E csoportosítás után, természetesen, minden darabon elvégeztük az állagmegóvást, ahogy a könyv állapota megengedte, vagy megkívánta.

¹³ Járó Márta – Peller Tamás – Tóth Zsuzsanna: Fémekek (csatok és veretek) a könyvtáblákon. Károsodásuk, tisztításuk és konzerválásuk. Hiányzó csatok pótlása. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 2002. 56–58.

¹⁴ Kissné Bendefy Márta – Beöthyiné Kozocsa Ildikó: A bőr és a pergamen felépítése, gyártása, tulajdonságai, károsodása és vizsgálata. A könyv és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1992. 42.

6. kép. Rögzített iniciálé.
T 94. (Nicolaus de Lyra:
Postilla super totam Bibliam.
Pars 2. Nürnberg, Anton
Koberger, 1481.)

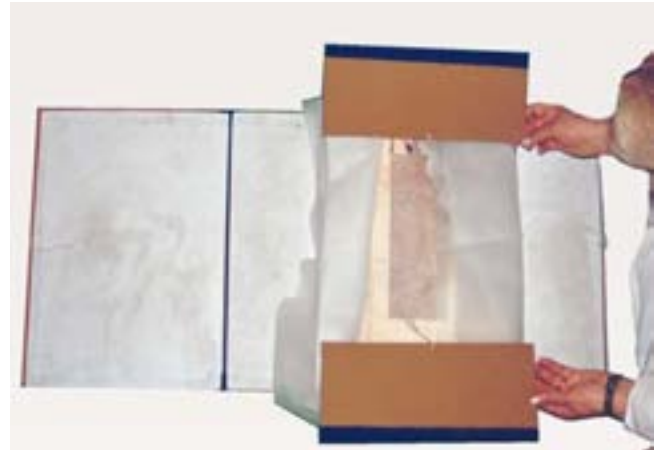

7. kép. Japán fátólyával erősített
könyvttest. T 94.

8. kép.
A fémcsatok
és veretek konzerv-
válás előtt. T. 94.
(Nürnbergi Koberger-
féle kiadó kötés)

9. kép.
A konzervált fatáblás
bőrkötés T 94.

10. kép. Ősnyomtatvány tárolódobozban.

11. kép. A „menthetetlennek”
nyilvánított ősnyomtatványok
tisztítás után.

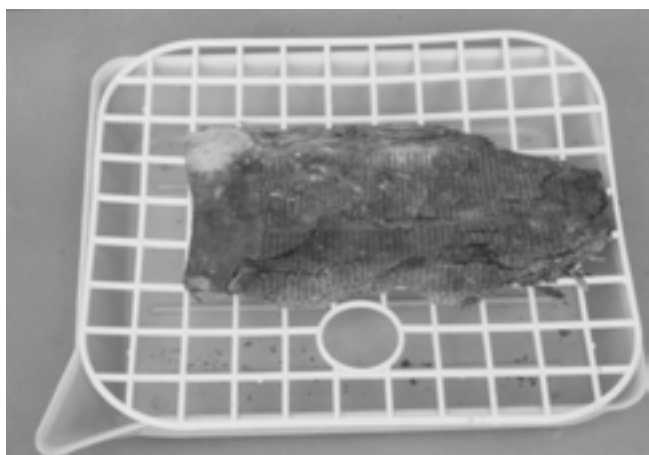
1. ábra. A könyvek fertőtlenítése. T 84. (Biblia latina. Strassburg, Johann Grüninger, 1492).

A könyvtesten végzett konzerválási műveletek

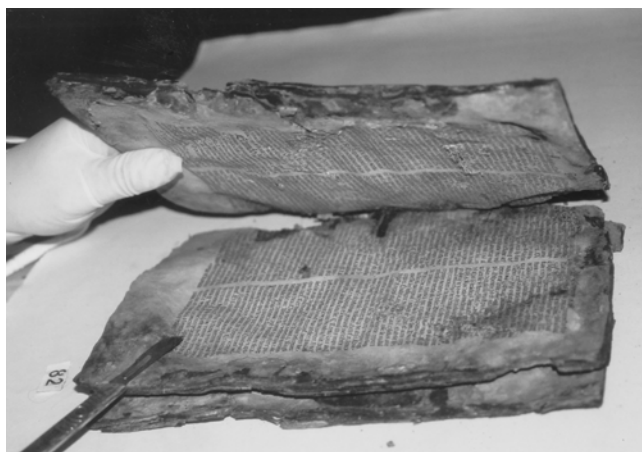
Fertőtlenítés

Mivel a laboratóriumi vizsgálatok azt mutatták, hogy aktív penész létezik a könyveken (*Penicilium* spp., *Torulopsis* spp.), ezért minden egyes darabot külön fertőtlenítettünk. A könyveket először egyenként műanyagzsákba helyeztük, kis vetex (félíg áteresztő, nem szőtt poliészter) zacskókba becsomagoltuk a paraformaldehid purum (CH_2O)_n gombaölő szert, és több napon keresztül a könyvvel együtt így tartottuk. (1. ábra) A vegyszer fertőtlenítő hatást fejt ki, mert a kristályos állapotú paraformaldehidből a levegő hidrogénjének hatására formalin szabadul fel. A formalin hatékonyan pusztítja el a műtár-
gyakon fellelhető penészsporákat és baktériumokat.

Többszöri próbálkozás után sikerült egyes könyveket szétnyitni. A feltáráskor nedves, de azóta már összeszáradt hiányos könyvtestek megnyitása gyenge nedvesítést igényelt. Műanyagtálba vizet és fertőtlenítőszer tettünk, e fölé egy rácsot a könyvekkel és az egészet polietilénfóliába helyeztük, miközben többször ellenőriztük. (2. ábra)

2. ábra. Ősnyomtatvány gyenge nedvesítése.

3. ábra. Mechanikus szétválasztás. T 82. (Ambrosius de Spiera: Sermones quadragesimales de floribus sapientiae. Venezia, Bonetus Locatellus, pro Octaviano Scoto, 1488/1489.)

A kicsit megnedvesedett könyvtest, először az épebb részen, vagyis a közepénél nyílt szét. Egy másik sikeres módszer, amely a mi esetünkben bevált, a teljesen száraz állapotban lévő ősnymtatványok mechanikus szétválasztása volt. Ez a művelet, szike segítségével, többszöri lassú próbálkozással történt. (3. ábra)

A könyvtest több helyen szétnyílt, így lehetőség adódott további információk szerzésére, illetve a hatékonyabb konzerválásra.

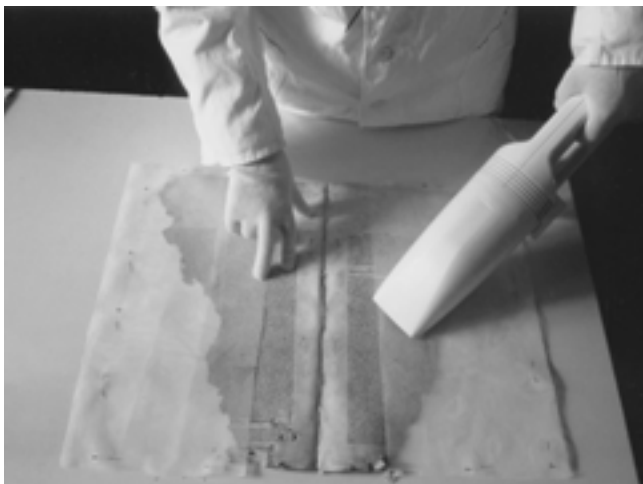
Célunk volt, hogy injekciós tűvel minél több helyen tudjuk becsepegtetni a Preventol CMK (paraklór-meta-krezol) 2%-os etilalkoholos oldatát, mint gombaölőszert. (4. ábra).

Továbbá timol ($\text{C}_{10}\text{H}_{14}\text{O}$) 10%-os etil-alkoholos oldatával átitatott szűrőpapírt is helyeztünk a szétnyílt lapok közé, az esetleges további fertőzés elkerülése végett.¹⁵ Így a félnedves állapotban levő könyvek szétválasztása sikerült.

4. ábra. Fertőtlenítőszer bejuttatása a könyvtestbe. T 92. (Antonius Guainerius: Opera medica. Pavia, Antonius de Carcano, 1481.)

¹⁵ Kastaly Beatrix: A könyvtári állomány védelme és megóvása. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Budapest, 1986. 19, 20.

5. ábra. Portalanítás műanyagháló között.

Tisztítás

A lapjaira szétszedhető könyvek száraz tisztítása, portalanítása műanyagháló között kis teljesítményű autóporszívó segítségével történt. (5. ábra) A nemezserű masszát képező könyvtömböket gyógyászati kötszerbe csomagolva felületileg portalanítottuk.

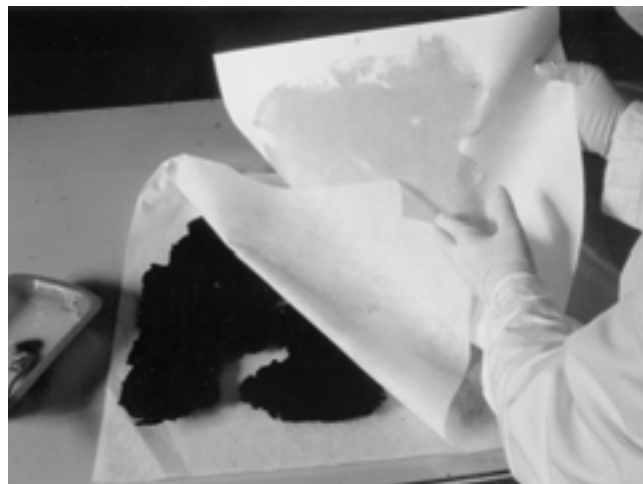
A nedves tisztítást, azaz a mosást csak a lapjaira szétszedett ösnyomtatványoknál alkalmaztuk. E lapok széleit is először Klucel M (hidroxipropil-cellulóz) 2%-os etil-alkoholos oldatával erősítettük meg. A nedves tisztítás előtt, szükség szerint, a színes iniciálék rögzítése is megtörtént Regnal (polivinil-butiroacetal) 5%-os etil-alkoholos oldatával. (6. kép)

A „mosást” 30–40°C-os vízben végeztük, amelybe felületaktív anyagként, anionos zsíralkoholszulfátot tetünk. A mállott, penészes lapokat műanyagháló közé szorítottuk, hogy ne mozduljanak el mosás közben. Többszöri öblítés után a papírok szilárdsága növekszik, a papír szinte újjáéledt a cellulózrostoknak a tiszta víz hatására bekövetkezett újrendeződése révén.¹⁶ A papír szemmel láthatóan tisztult, a rostok közé behatoló penészgomba azonban anyagcseretermékeivel, visszafordíthatatlan lilás-barnás, elszíneződéseket okozott, amelyeket a nedves kezelés sem képes eltüntetni.

Meglepő módon az anyagvizsgálati eredmények (pH mérés) alapján nem volt szükség savtalanításra. A vízből kivett lapokat 2%-os Glutofix 600 (hidroxietil-cellulóz) ragasztóval utáneyvezttük. Az erősítés részlegesen, vagy a lap teljes beburkolásával, japán fátólpapír segítségével történt. (7. kép) Egyes fontos információt hordozó előzőeken japán papírral kiegészítést, restaurálást végeztünk.

A bőrkötések tisztítása, konzerválása

Amint azt a tárgyak állapotfelmérésénél tapasztaltuk, a bőr tömöttebb, zártabb anyag lévén nem sérült annyira, mint a papír. Az anyagvizsgálati eredményeket figyelembe véve, hoztuk meg a döntést a bőrkötések tisztításánál

6. ábra. A bőrkötés konzerválása, lágyítása.

és konzerválásánál. Először mechanikusan tisztítottunk, finom porszívóval és fapálcikával. Hogy a bőrt ne sértsük meg, a kemény piszkot a vaknyomásos díszítés mélyedéséből mikroszkóp, vagy nagyítós lámpa használata mellett távolítottuk el.

Annak ellenére, hogy a növényi cserzésű bőr nem olyan érzékeny a nedvességre, mint a timsós, mégis e bőrkötések a kedvezőtlen körülmények között nedvességet vettek fel, amelyet azután egy szárazabb környezetben leadtak. Ezért a bőrkötések likkeres tisztító, a szerkezeti víz utánpótlását elősegítő konzerválási módokat követeltek. Az Országos Széchényi Könyvtár receptje szerint elkészített likkert alkalmaztuk, amely elég folyékony, könnyen beszívódik, tisztít, nedvesít és zsíroz. Ezután a szívópapírt átítattuk Glutofix 600 (metil-cellulóz) és likker 1–1 arányú keverékével, majd „szendvicset” készítettünk két műanyag fólia, két átítatott szívópapír és két vetex rétegből. A bőr a két vetex közé került. (6. ábra)

Sajnos e puhító eljárás sem oldotta meg teljesen a problémát, mert a bőr elveszített szerkezeti víztartalmát nehezen lehet teljesen pótolni. Végül, további megóvás céljából, a bőrkötéseket a moszkvai Állami Könyvtár receptje¹⁷ szerint elkészített védőpasztával vontuk be.

A tisztítás után eltűnt és láthatóvá vált több díszítés, évszám, vagy a könyv címére utaló gótikus felirat stb., amely a konzerválás egyik eredményének tekinthető.

A fatáblák konzerválása

A nem megfelelő körülmények következtében a fatábla nagyrészt elvált a könyvtesttől, de szerencsére több tárgynál a bőrborítással és fémveretekkel együtt maradt.

A fertőtlenítés és a mechanikus tisztítás első lépésben megtörtént a könyvtesttel együtt (párologtatással), de a hatékonyabb műveletek akkor végezhetőek el, ha a tárgy állapota megengedi, hogy külön, darabonként nyúljunk hozzá. A bőrborító nélküli fatáblákat Basileum rovar és

¹⁶ Kastaly Beatrix: A papír nedves tisztítása: Folttisztítás: Ragasztók eltávolítása. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 2000. 8.

¹⁷ A viaszos bőrpasztája tartalma: 100 g pataolaj, 32 g méhviasz, 6 g timol (kevés alkoholban oldva), 1 g paraoxi-difenilamin (porrá törve).

gombaölő szerrel átecszeteltük, majd két-három napig polietilén fóliába zárva tartottuk. A hozzáférhetőségtől függően a bőrkötéssel együtt megmaradt fatáblák fertőtlenítését injektálással végeztük. A fatáblák belső részére rápenészedett, ráragadt könyvlap és előzék-töredékeket, ha nem sikerült eltávolítanunk, akkor helyben konzerváltuk. A széttört fatáblákat, ahol lehetett poli(vinil-acetát) alapú diszperziós ragasztóval (Planatol BB Superior) összeragasztottuk. A fatáblák mechanikai gyengesége miatt az elhajlás, deformálódás kiegyenesítésére nem vállalkoztunk. Az elvégzett konzerválási munkák után egyes fatáblákon értékes kéziratos bejegyzések kerültek elő.

A könyveken található fémveretek konzerválása

A feltárt anyagokon a fémveretek (csatok, kapcsok, csúszógombok, középveretek, stb.) az eredeti helyükön jól rögzítetten, már leeső félben, vagy a bőrborítóról teljesen elválva léteztek. A könyvtáblákon lévő fémtartozékok korrózió rétegének eltávolítása nemcsak esztétikai szempontból, hanem a fém tartóssága szempontjából is lényeges volt. (8. kép)

A könyvtáblákról levett, leesett fémek felületi szennyeződésének eltávolítására, fellazítására 1 l meleg vízbe (80° C) 15% zsíralkohoszulfátot, és 150 g Selecton (etilén-diamin-tetraecetsav-dinátrium sója) tettünk. Az oldatban történt áztatás után hideg víz alatt többször öblítettük a fémeket és kefével próbáltuk eltávolítani a korróziót. A kezelés nem adott kielégítő eredményt, ezért a továbbiakban a Krefting módszert alkalmaztuk. A tárgyat alufóliába csomagoltuk és 5 %-os nátrium-hidroxid oldatba tettük majd végül desztillált vízben többször kifőztük. A patinázást kénmáj vizes oldatában végeztük. (9. kép)

A bőrhöz és fatáblához szorosan kötődő fémeket, helyben, alkohollal zsírtalanítottuk, áttöröltük, majd mechanikusan kefével, kemény radírral tisztítottuk. Hogy ne sértsük meg a bőrt, szívópapírral körbemaszkolva, elkülönítettük a fémtől. Nagyon sok fatáblán és bőrkötésen a korrózió visszafordíthatatlan sérüléseket okozott.

Tárolás

Az elvégzett konzerválási műveletek után minden egyes könyv tárolódobozba került. (10–11. kép) A dobozban külön szívópapírba, majd esetenként tartós, nagyméretű borítékba csomagoltuk a könyvtestet, a bőrkötést, a fatáblát, ugyanúgy, mint a fémvereteket. A konzerválási feltételeket próbáljuk betartani, amennyiben lehet, biztosítva a 18–20° C hőmérsékletet és a szerves anyagoknak javasolt és megengedett 45–55 % relatív páratartalmat. Bízunk abban, hogy munkánkkal, ha részben is, de sikerült javítani a „menthetetlenek” nyilvánított, különösen nagy értékű feltárt könyvek állapotán.

Végül, az ily módon konzervált könyveket és köteteket az 1985. évi könyvlelet feldolgozása folyamán létrehozott múzeumi töredék-gyűjtemény naplójába vetjük jegyzékbe.

Kutatási eredmények

A töredékek kutatása kissé rendhagyó módon történt, s eléggé próbára tette mind a könyvtörténész, mind a restaurátor türelmét és munkáját. Mivel a konzerválás után is csaknem minden könyvtest tömbösödött állapotban maradt, nem nyílt lehetőségünk arra, hogy az ismert kutatási módszerrel, a nemzetközi és hazai bibliográfiák alapján határozzuk meg a nyomtatványok címét, kiadási helyét és évét. Ezért, miután sikerült megállapítani a könyvek tartalmát, a címeket először egyeztetettük a 19–20. században készített csíksomlyói ősnymtatvány-jegyzékekkel,¹⁸ majd jó minőségű másolatok alapján a töredékeket egybevetettük a hazai (gyulafehérvári Batthyaneum) vagy külföldi (OSzK, EK, MTAK, Ráday Gyűjtemény, Budapest)¹⁹ könyvtárakban található azonos kiadású példányokkal.

Az aprólékos és időigényes azonosítási munka során 23 kötetben összesen 26 ősnymtatványt határoztunk meg. Egy kötet 17. századi magyar nyelvű kiadványt tartalmaz, a Bécsben, 1626-ban megjelent Káldi-féle katolikus Bibliát. További 11 tömbösödött kötet azonosítása egyelőre, reménytelennek tűnik. Közülük kettő könyvteszte majdnem teljesen megsemmisült.

Az újabban meghatározott ősnymtatványok a korszak valamennyi nevezetesebb nyomdájából kerültek ki: Augsburg (2), Basel (3), Bologna (1), Brescia (1), Hagenau (2), Nürnberg (6), Pavia (1), Strassburg (6), Velence (3).

A művek összetétele a teológiai érdeklődést tükrözi, és ezek előterében a pasztoráció, a hívek lelki gondozása áll. A kazuisztikus irodalmat Antoninus Florentinus olasz

¹⁸ Az 1985. évi feltárási kutatók az egykori könyvtári katalógusokból, Ábel Jenő, Fejérpataky László, Constantin I. Karadja és Baráth Béla jegyzékeiből ismerhették meg a somlyói könyvtár ősnymtatványait. Ábel és Fejérpataky nagy érdeme, hogy a kötetekben olvasható bejegyzéseket is leírták. Feljegyzéseik értékes, ma részben megsemmisült adatokat őriztek meg a magyar művelődéstörténet számára. Karadja állította össze elsőnek, 1937-ben a romániai ősnymtatványok jegyzékét, amelyben 1471 címet írt le. A Konrad Haebler irányításával készült jegyzéket elküldte a berlini Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW) szerkesztőségének, amely készülő bibliográfiájában céljának tekintette a világon található valamennyi ősnymtatvány regisztrálását. Kéziratos kimutatásában a csíksomlyói ferencesek könyvtárában 112 ősnymtatványt írt le. Baráth Béla néhány erdélyi könyvtár és közgyűjtemény áttekintése után egy 424 ősnymtatványt felsoroló jegyzéket készített, amelyet az Erdélyi Tudósító c. folyóiratban tett közzé 1941–1942-ben. Ő már 124 ősnymtatványról tud Csíksomlyóról, ugyanis a másodpéldányokat is figyelembe vette. (Ábel Jenő jegyzetei a csíksomlyói rendház könyvtárában. MTAK Mss 335/6. – Fejérpataky László: Csíksomlyói jegyzetek. 1908. július 14–18. OSzK Fol. Hung. 1525. – Karadja, Constantin I.: Lista incunabilelor din România. 1937. Biblioteca Națională București. Ref. III. 681. (A gépelt kézirat fotokópiája). – Baráth 1941, 4. sz. 54–56. és 6. sz. 88.)

¹⁹ A gyulafehérvári és a budapesti kutatásokat az Illyés Közalapítvány, valamint a Domus Hungarica támogatta. Segítségüket hálással köszönöm. Köszönet illeti még az OSzK Régi Nyomtatványok Tárának és az RMNy Szerkesztőségének, továbbá az MTAK Kézirattárának, az Egyetemi Könyvtár és a Ráday Gyűjtemény munkatársait, akik szívesen segítettek, támogatták ottani munkámat. AT 81/II jelzésű ősnymtatvány (Guillelmus Parisiensis: Postilla super epistolas et evangelia. Nürnberg, Anton Koberger, 1482) azonosítását Borsa Gedeonnak és Velencei Katalinnak köszönöm.

dominikánus, firenzei püspök *Confessionale*ja és Angelus de Clavasio ferences szerzetes *Summa angelicája* képviselik. (2. kép) Az ún. „menthetetlen” állományban is jelentős csoportot képeznek a bibliák és biblia-magyarázatok (6., 10, 12. kép), valamint a prédikációs kötetek. Az utóbbiak a 12–15. századi Európa valamennyi jelentős szónokának a munkái, mint Ambrosius de Spira, Petrus de Palude, Johannes Herolt, Johannes de Aquila, Robertus Caracciolus és Temesvári Pelbárt. Ezek részben egy-egy bibliai szakasz részletes magyarázatai, mint például Nicolaus de Lyra vagy Guillelmus Parisiensis postillái. Következik Petrus Lombardus párizsi teológus nagy műve, a *Libri IV Sententiarum*, az egyházatyák teológiai kérdésekben kifejtett nézeteinek gyűjteménye, valamint az ugyanehhez a témakörhöz tartozó Aquinói Szent Tamás *Super secundo Sententiarum* c. munkája. A történeti műveket Werner Rolewinck karthauzi szerzetes más erdélyi gyűjteményekben is igen elterjedt világtörténete, a *Fasciculus temporum* képviseli, az orvosi irodalmat pedig Antonius Guainerius *Opera medicája*. (9. kép).

Az állomány könyveinek döntő többségét korabeli, vagyis 15. század végi, illetve 16. századi kötések óvták. A kötések legnagyobb része gótikus (18), reneszánsz (7) vagy késő reneszánsz (2) stílusú. Három kötés teljesen megsemmisült. A Káldi Biblia kötése befalazás előtt is hiányzott.

A gótikus kötések világi és kolostori műhelyek termékei. A T 74 könyvteste 99 százalékban megsemmisült, azonban a betűtípusok szerint a nyomtatvány az augsburgi Günther Zainer valamelyik kiadványának a töredéke. Sérült kötése is augsburgi, világi műhelyben készült. Bélyegzői – a Mária-írászalag, a palmetta, a szabad rozetta és az evangélista megegyeznek a Kyriss-táblákon az Ave Maria-műhely díszítő elemeivel, a Schwenke-gyűjteményben pedig a Schwinck-Meister – műhely bélyegzőivel.²⁰

Három gótikus kötés a 15. század legtermékenyebb német nyomdásza és legnagyobb könyvkereskedője, Anton Koberger megrendelésére készült, tehát nürnbergi Koberger-kiadói kötések (T 92,²¹ T 104,²² Ltsz. 6647. T 94²³). Ezek tábláinak felosztása és motívumkincse jellemző a 15. század végi nürnbergi kötésekre: a keretek legtöbbször palcán áthurkolódó gótikus inda és rozetta váltakozásából adódnak, a középmézőt gyakran gránátalmavirágos vagy virágtöves ruta-inda tölti ki, amelyek különösen Nürnberg környékén voltak kedvelt díszítő-

elemek (14–15. kép). Griffek, címeres sasok, rombuszba foglalt virágtövek, szabad levelek és gótikus ívek változatait láthatjuk még e kötésekben.²⁴

További hat kötés a bécsi és Bécs környéki gótikus műhelyek stílusában díszített (T 73, 75, 77, 80, 87, 107)²⁵. Ezek közös jellemzője, hogy a középmézőt megosztó átlók maguk is díszítettek, leggyakrabban Z-idomok dekoratív sorából állnak. A keretek rövidebb oldalain sokszor használnak ún. csipkedíszet, amely ívdíszítmények egymás mellé helyezéséből áll, és ahol az ívek csúcsait levélke díszíti.²⁶

Két kötésről tudjuk bizonyítani, hogy magyarországi gótikus műhelyek termékei (T 108, T 81/II). Werner Rolewinck *Fasciculus temporum* c. még azonosítatlan művét és Guillelmus Parisiensis Nürnbergben Anton Kobergernél 1488-ban nyomtatott *Postilláját*²⁷ tartalmazó kolligátum fatáblás, vaknyomásos félbőr kötése (T 81/II) valószínűleg a kassai domonkos kolostor könyvkötő műhelyében készült.²⁸

A 108. szám alatt őrzött könyv majdnem teljesen megsemmisült, a nyomtatvány felismerhetetlen. A fatáblás,

²⁴ A nagy könyvtárak régikönyv-gyűjteményeiben általában szép számmal vannak képviselve a Koberger – nyomtatványok és – kötések. Így van ez a Csíki Székely Múzeum állományában is, ahol kilenc Koberger-féle kiadói kötés őrződött meg. Közülük hatot az 1999-ben megjelent kötetünkben ismertettünk. Gyűjteményünk három kötése Koberger-nyomtatványt fed, a többi könyv bázeli, strassburgi és hagenai tipográfiák terméke. (Ltsz. 6177, 6183, 6214, 6217, 6647 (T 94), 6578, 6591, T 92, T 104.) Három Koberger-nyomtatvány (Ltsz. 6177, 6578, 6647) és a bázeli, valamint strassburgi ősnomtatványok (Ltsz. 6214, 6217) tábláiból a restaurálás során Koberger-makulatúralapokat emeltek ki. Ezek jelzik a kötéskutatónak, hogy kiadói kötésekkel vizsgál. Ugyanerre figyelmeztet az előtáblákon olvasható cím, vagy a mű tartalmára vonatkozó felirat. A rövid szövegeket nem egyes betűbélyegzőkből állították elő, hanem lemezbe vésték a két-három szavas feliratot, és ezt a lemezt préselték a bőrből. (Muckenhaupt II. 18., 27., 33., 35., 66., 67. – Muckenhaupt Erzsébet: Négy Anton Koberger-makulatúra. In: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004. Csíkszereda, 2004. 147–160.)

²⁵ T 73: Herolt, Johannes: Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum, et miraculis beatae Mariae virginis. Basel, Nicolaus Kessler, 1484. (H* 8492). – T 75: Herolt, Johannes: Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum, et miraculis beatae Mariae virginis. Basel, Johan Amerbach, 1482. (HC* 8484). – T 77: coll. 1.: Petrus de Palude: Sermones Thesauri novi de tempore et de sanctis. Pars 2. Nürnberg, Anton Koberger, 1487. (R 5409=C 5415, BMC II 431.); coll. 2.: Petrus de Palude: Sermones Thesauri novi de tempore et de sanctis. Strassburg, 1486. (C 5424). – T 80: coll. 1.: Guillelmus Parisiensis: Postilla super epistolas et evangelia. Nürnberg, Anton Koberger, 1481. (H* 8258, BMC II 421.); coll. 2.: [Pseudo-] Hieronymus: *Vitas partum*. Nürnberg, Anton Koberger, 1483. (HC* 8598, BMC II 425). – T 87: coll. 1.: Antoninus Florentinus: *Confessionale*. Venezia, Peregrinus de Pasqualibus et Dionysius Bertochus, 1484. (HC* 1192, GW 2119); coll. 2.: Thomas a Kempis: *De imitatione Christi*. – Gerson, Johannes: *De meditatione cordis*. Augsburg, Erhard Ratdolt, 1488. (HC* 9094. – BMC II 382). – T 107: Pelbartus de Themeswar: *Sermones Pomerii de sanctis*. Pars 2. Hagenau, Heinrich Gran, pro Johanne Rynman, 20. Febr. 1499. (HC* 12 555, BMC III 686, RMK III 49, CIH 2554).

²⁶ Holter, Kurt: *Verzierte Wiener Bucheinbände der Spätgotik und Frührenaissance* Werkgruppen und Stempeltabellen. In: *Codices manuscripti*, Sonderheft, 1977. 1–62. – Mazal, Otto: *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit*. 270 Einbände der Österreichischen Nationalbibliothek. Graz, 1970. 12.

²⁷ H* 8258, BMC II 421.

²⁸ Mazal, Otto: *Gotische Einbände mit Kopfstempeldekoration aus der Inkunabelsammlung der ÖNB*. In: *Gutenberg-Jahrbuch*, 1962. 479–480.

²⁰ Kyriss, Ernst: *Verzierte gotische Einbände in alten deutschen Sprachgebiet*. Textband, Tafelband 1–3. Stuttgart, 1951–1958. 76, Tafel 153, 1–3. és 9. bélyegző. (A továbbiakban Kyriss). – Schunke, Ilse: *Die Schwenke-Sammlung gotischer Stempel- und Einbanddurchreibungen nach Motiven geordnet und nach Werkstätten bestimmt und beschrieben*. I. Einzelstempel. Berlin, 1979. 256/178a, 285/192, 208/47, 94/3a. (= Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge. 7.).

²¹ Rozsondai Marianne: *Anton Koberger működése és a Koberger-kötések problémája*. Budapest, 1978. 39. ábra. 5, 7, 8. bélyegző. (= A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 6 (81) Új sorozat). (A továbbiakban Rozsondai).

²² ¹⁵ Rozsondai 69. ábra. 1., 3–6. bélyegző.

²³ Kyriss 116, Tafel 233, 3–7., 9. bélyegző (Blumenstock I). – Schunke 18/427, 54/480, 64/670, 159/42. (Hieronymus Münzer-Meister).

vaknyomásos késő gótikus kötését nem tudjuk pontosan műhelyhez kötni, azonban analógiák alapján úgy véljük, hogy ezt is magyarországi könyvkötő készítette.²⁹

Öt kötés a 16. század eleji magyarországi reneszánsz kötések stílusában díszített (T 82–84, T 88, T. 111)³⁰. Közülük kettőt igen jelentősnek tartunk. Így Angelus de Clavasio Nürnbergben Anton Kobergernél 1498-ban megjelent *Summa angelicajának* a kötése (T 83) a budai-ként meghatározott vaknyomásos reneszánsz kötéseknek ahhoz a típusához tartozik, amelyek a 16. század elején készültek, és több magyar nyelvemlék eredeti kötésével mutatnak szoros rokonságot vagy azonosságot. (7. ábra). Ide sorolható az OSzK 69. számú nyelvemléke, az MTAK *Virginia-kódexe* (K 40) és az Esztergomban őrzött Mss. 178. jelzetű *Nagyszombati-kódex*. Ezekre a centrális elrendezés mellett, legjellemzőbb az akantuszos-palmettás indasoros keretdíszítés, amely Magyarországon különösen az Ulászló-kori kötésekben terjedt el.³¹

Az állomány magyar reneszánsz kötésű könyveinek még egy kiemelkedő darabja van, amely egyben szorosan kapcsolódik az előzőhöz. A 111. számú tönkrement könyv kötését két bélyegző díszíti: a keretben virágindás görgető fut végig, míg a középmezőt és a gerincmezőket a magyar reneszánsz kötésekre oly jellemző liliom tölti ki. Ennek motívumai azonos könyvkötő műhelyből származnak a MTAK-ban kutatható *Guary-kódex* (K 34, magyar nyelvemlék) kötésének bélyegzőivel.³²

A 16. századi német típusú reneszánsz bőrkötések díszítéséhez görgetőket és lemezeket használtak. Az előbbieket segítségével nyerték a kötéstábla kereteit, a tábla középpontjára

²⁹ A kötésen az érdekes metszésű virágtő együtt látható Z- idom, hurkolt fonadék, kis fél rozetta és gótikus szőlőinda bélyegzővel. A virágtő díszíti még a Csíki Székely Múzeumban a 6189. leltárszámon található Guillelmus Duranti Rationale divinorum officiorum c. Velencében, Guiglielmus de Cereto-nál megjelent munkájának kötését. A virágtő megegyezik még ugyancsak a Csíki Székely Múzeum Breviarium Strigoniense c. 330. számú könyvének kötésén látható bélyegzővel (RMK III 174=Függelék 32). A breviárium kötését más motívum nem díszíti, de a táblákon belül 14. század eleji magyarországi (pálos?) breviárium töredéke olvasható. Így valószínűnek tartjuk, hogy a három kötés valamelyik ismeretlen magyar gótikus műhelyben készült. (Muckenhaupt 74, II. 42.)

³⁰ T 82: Spiera, Ambrosius de: Sermones quadragesimales de floribus sapientiae. Venezia, Bonetus Locatellus, pro Octaviano Scoto, 1488/1489. (HC^o 922.). – T 83: Angelus de Clavasio: Summa angelica de casibus conscientiae. Nürnberg, Anton Koberger, 1498. (H^o 5400, GW 1944.). – T 84: Biblia latina cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. – Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Judaeorum. Strassburg, [Johann Grüniger], 3. Nov. 1492. (HC^o 3169, GW 4292.). – T 88: Petrus Lombardus: Sententiarum libri IV. cum conclusionibus Henrici de Gorichem et problematibus S. Thome articulisque Parisiensibus. Basel, Nicolaus Kessler, 18. Febr. 1492. (H^o 10 197, BMC III 770).

³¹ Sz. Koroknay Éva: Eine ungarische Renaissance-Einbandgruppe vom Anfang des 16. Jahrhunderts. In: Gutenberg-Jahrbuch 1966. 361–371. – Uő. Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek. Budapest, 1973. 43–44. (= Művészettörténeti Füzetek 6.) (A továbbiakban Koroknay). – Rozsondai Marianne: Lucas Coronensis. A master of Hungarian Renaissance bindings, early 16th century, Buda. In: The Book Collector. Volume 46, No 4, Winter 1997. pp. 518–519.

³² Koroknay 66, Jegyzék 75.

7. ábra.

16. századi magyarországi reneszánsz bőrkötés.

Háttábla. T 83. (Angelus de Clavasio: Summa angelica. Nürnberg, Anton Koberger, 1498)

ba pedig lemezt nyomtak vaknyomásosan vagy aranyozva. A görgetők díszítése részben képecskékből áll, részben növényi ornamentikából. A lemezek témája különböző: gyakoriak a Bibliából vett jelenetek, az uralkodók, reformátorok portréja, címerek, megszemélyesített allegorikus nőalakok. A német reneszánsz kötések görgetőin és lemezein gyakran találunk monogramot, amely a könyvkötő nevét rejti. Ilyen típusú a gyűjteményünkben Petrus de Palude *Sermones thesauri novi de sanctis* c. művének strassburgi, 1486. évi példányának a fatáblás, vaknyomásos, F.H monogrammal szignált bőrkötése (T 85)³³, amely Frobenius Hempel wittenbergi könyvkötő műhelyében készült.³⁴

Összegzésként, az 1985-ben a pusztulástól megmentett 86 restaurálható inkunábulum és a ferences állományban 1944 után őrzött további hét 15. századi nyomtatvány, valamint az újabban azonosított 26 ősnymtatvány-töredék a csíksomlyói könyvtárat a rangos ősnymtatvány-gyűjtemények közé sorolja.

E töredékek részleges megmentésével és azonosításával sikerült a csíksomlyói könyvtár elveszettnek vélt ősnymtatvány-gyűjteményének az egységét helyreállítanunk és azt tanulmányozhatóvá tennünk.

Benedek Éva

Papír-bőr restaurátor művész

Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda

Muckenhaupt Erzsébet

Könyvtörténész, főmuzeológus

Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda

³³ C 5424.

³⁴ Haebler, Konrad: Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts. Band 1–2. Leipzig, 1928–1929. Reprint Wiesbaden, 1968. I. kötet, 172–174. F.H., 1. görgető, XIV. lemez. (= Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 41–42.)